

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 6, Aralık/December 2023)

Cumhuriyet'in Sosyolojisini Kurmak: Ziya Gökalp'te Modernleşme ve Kimlik

**Establishing the Sociology of the Republic:
Modernization and Identity in Ziya Gökalp**

Zafer DURDU

Prof. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

zaferdurdu@gmail.com

 ORCID 0000-0002-0573-9715

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi/Received: 20.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 08.12.2023

Atıf/Citation

Durdu, Zafer (2023), "Cumhuriyet'in Sosyolojisini Kurmak: Ziya Gökalp'te Modernleşme ve Kimlik", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (6), 49-58.

Durdu, Zafer (2023), "Establishing the Sociology of the Republic: Modernization and Identity in Ziya Gökalp", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (6), 49-58.

Bu makale iThenticate, turnitin, intihal.net programlarından biriyle taranmıştır.

This article was checked by iThenticate, turnitin or intihal.net.

Öz Bilim olarak 19. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan sosyoloji kısa süre içerisinde önce Batı Avrupa'ya, daha sonraki süreçte de tüm dünyaya yayılmıştır. Türkiye'de de sosyolojinin düşünce dünyasına, aydınların gündemine girmesi 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına denk gelir. Bu anlamda Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşmasına öncülük eden, bir sosyoloji sistemi kuran ve yerleştiren ilk sosyoloğumuz Ziya Gökalp'tir. Durkheim sosyolojisinin ve pozitivist geleneğin temsilcisi olarak Gökalp, öncelikle Osmanlı son döneminde yaşanan kötü gidişatın durdurulması, devletin çöküşten kurtarılması gibi büyük sorunlara çözüm aramıştır. Sosyoloji bilimini kullanarak devleti ve toplumu bir arada tutacak, yeni bir kimlik ve yeni bir dayanışma sistemi ile bütünleşmeyi sağlayacak formülü arayan Gökalp millî bir kimlik inşası ile yola çıkmıştır. Bu yolun ana hatları ise modernleşme ile tarif edilebilir. Gökalp, modernleşme için Batı uygarlığını rol model alır. Modernleşmek demek Batı'yı taklit etmek değildir; modernleşmek demek Batı'nın üstün yönü olan teknik ve bilimdeki gelişmeleri takip etmek ve benimsemektir. Modernleşirken kendi kültürümüz ve değerlerimizden de vazgeçmemeliyiz ifadesi ile bir tür senteze ulaşmayı hedefleyen Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" metninde söz konusu hedefini tarif eder.

Ziya Gökalp, modernleşmenin gerekliliğini ifade etmiş, özellikle zamanının gençlerine seslenmiştir. Onun tespitlerine göre modernleşirken yeni bir kimlik de inşa edilmeliydi. Bu kimlik millî bir kimlik olmalıydı. Milliyetçi düşüncenin önemli öncülerinden de olan Gökalp, fikirleri ile hedefleriyle Cumhuriyet'e ve Mustafa Kemal Atatürk'e de etki etmiştir. Cumhuriyet'in modernleşme çizgisinin tümü olmasa bile pek çok yönünde Gökalp'in izleri mevcuttur. Sosyoloji bilimi aracılığıyla çok kimlikli, bütünleşme becerisini kaybetmiş bir toplumu, yeni dünyanın yeni değerlerine sahip, modern bir ulus hâline getirebilmenin çabası onun modernleşme ve kimlik anlayışında keskin bir biçimde vardır.

Anahtar sözcükler: Ziya Gökalp, Türk Sosyolojisi, Modernleşme, Kimlik, Cumhuriyet

Abstract Emerging as a science in France in the 19th century, sociology soon spread first to Western Europe and then to the whole world. In Turkey, sociology entered the world of thought and the agenda of intellectuals at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Ziya Gökalp, our first sociologist, led the institutionalization of sociology in Turkey, established a sociological system and localized it. As a representative of Durkheim's sociology and the positivist tradition, Gökalp primarily sought solutions to important problems such as halting the deteriorating conditions in the late Ottoman period and saving the state from collapse. Gökalp embarked on the construction of a national identity as a way of uniting the state and society and fostering integration through a new identity and a new system of solidarity by using the science of sociology. The main pillars of this attempt can be described as the components of modernization. Gökalp takes Western civilization as a role model for modernization. Modernization does not mean imitating the West modernization, it means following and adopting the advancements in technology and science, which are the superior aspects of the West. With his statement "While modernizing, we should not abandon our own culture and values", Gökalp indicates what he really aimed was to achieve a kind of synthesis.

Ziya Gökalp expressed the necessity of modernization and directed his message, particularly to the young people of his time. According to him, during the process of modernization, a new identity should also be constructed. This identity should be a national identity. Gökalp, who was also one of the important pioneers of nationalist thought, influenced the Republic and Mustafa Kemal Atatürk with his ideas and goals. There are traces of Gökalp in many, if not all, aspects of the Republic's modernization. The effort to transform a multicultural, integration-deficient society into a modern nation with new values of the new world through the science of sociology is a prominent feature of his concept of modernization and identity.

Keywords: Ziya Gökalp, Turkish Sociology, Modernization, Identity, Republic

Giriş

Sosyolojinin ortaya çıkışı Batı dünyasından başlayarak dünyanın her yerine yayılma eğilimi gösteren modern kapitalist süreç ile doğrudan bağlantılıdır. 19. yüzyıla varıncaya kadar iktisadi, bilimsel ve toplumsal değişimler pek çok yeni ihtiyacı da beraberinde getirmişti. Tüm şartların olgunlaşması, sosyal bilimlerin de 19. yüzyıldaki kurulması süreci ile birleşmiş ve sosyoloji de 19. yüzyılda bilim olarak kurulmuştur (Gulbenkian Komisyonu: 2016). Batı toplumlarının sanayi devrimi süreci ile birlikte hızlanan büyük dönüşümü pek çok toplumsal problemi de beraberinde getirmiş, bir arada uyumlu yaşam düzeni zorluklar yaşamaya başlamıştır. Söz konusu bütünlük sorunu düşünürlerin de yeni arayışlara girmesine yol açmıştır. İşte sosyoloji, toplumsal bir bunalımın, kaosu üstesinden gelebilmenin formülü arayışının ürünüdür denebilir. Fransız devrimi, sanayi devriminin ortaya çıkardığı sorunlar, işçilerin hak arayışları gibi toplumsal çalkantılar; kentleşme, sanayileşme, dünya egemenliğini ele geçirme gibi oluşumlar, bu anlamda sosyolojinin doğuşunda önemli etmenler olmuşlardır (Kaçmazoğlu 2001: 11). İlk sanayileşen Batı toplumları arasında İngiltere'ye göre yeni düzeni yerleştirmekte zorlanan ve devrimle karşılaşan Fransa belki de bu krizin zirve noktasına ulaştığı ülke olmuştur. Hatta devrim de ülkedeki iç çatışmaları yok edememiş, yeni arayışlar sosyolojinin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Sosyolojinin ilk kurucuları olarak değerlendirilen Saint Simon, A. Comte, E. Durkheim'in Fransız oluşu bu bağlamda önemlidir (Durdu 2023).

Türkiye'ye Sosyolojinin Girişi

Sosyolojinin Türkiye'ye girişi ve etkilerinin görülmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecine denk gelir. Devletin amacı kötü gidişatı yani çöküşü durdurmaktır. Bu amaçla 19. yüzyıldan itibaren birçok alanda eski yapı ve işleyiş mekanizması terk edilmiş ve modernleşme süreci başlatılmıştır. Osmanlı'nın modernleşmede yol haritası Fransa örneğine göre biçimlenmiştir. Tarihsel ve toplumsal şartlar göz önünde bulundurulduğunda Fransızların topyekün bir sistemsel ve toplumsal bunalımına çare arayan sosyoloji, Türkiye'de modernleşmenin bilim ayağını dolduran, ve öncelikli olarak da devlet ve aydın/bürokrat bir kesimin öncülüğünde benimsenmiştir (Hız ve Durdu, 2004). Modernleşme süreci açısından yakından takip edilen ülke Fransa olduğu için Türkiye'de aydın kesim de Fransızca öğrenmiş ya da Fransızca öğretilen okullarda yetişmiştir. Osmanlı'nın Batı'ya açılan penceresi Fransızca idi. Aydın ve bürokratların bildiği ve hakim olduğu dil olan Fransızca, sosyal bilimlere Osmanlıya kendi mecrası içinde taşıdı (Toprak, 2013: 106-107). Fransız sosyolojisinin bu dönemdeki hakim yaklaşımı olan pozitivism de belki bu nedenlerle aydın çevrede ilgi odağı hâline geldi. İlk çeviri metinler, ilk toplumsal yapı analizleri pozitivism üzerinden yapılmaya başlandı. Dönemin ortak akli tek bir sorunun cevabını aramaktaydı: "Devletin çöküşü nasıl durdurulabilir?". Soru ortak olmakla birlikte verilen cevaplarda büyük çeşitlilikler söz konusu idi.

Modernlik deneyimi Osmanlı son dönemi Türkiye'sinde ortaya çıkmış, sosyoloji de özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren aydınların gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Dönemin aydınları ülkenin durumunu bir kriz hâli olarak görmekte ve krizin nasıl ortadan kaldırılacağı üzerine düşünmekteydiler. İlk sosyoloji yazıları arasında Rıza Tevfik'in 1896'da Maarif Mecmuası'nda yayınladığı Spencer'dan etkilenerek yazdığı yazılar, Ahmet Şuayip'in 1900'de Servet-i Fünun Mecmuası'nda çıkan Durkheim, Boutroux, Bergson'dan söz açan yazıları ve araştırmalarıdır. Ayrıca Jön Türklerden olan Ahmet Rıza (1858-1930) da pozitivist sosyolojinin ülkemizdeki öncüsü olmuştur. Rıza, A. Comte'un politik sistemini "güç ve iktidar" kavramları üzerinden okumakta ve bu bağlamda devletin otoriter bir tonu olması gerektiğini düşünmekte idi (İlyasoğlu 1983: 2165).

İlk dönem sosyoloji metinlerinde daha etkili olan sosyologlar Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'tir. Türkiye'nin toplumsal yapısını sosyoloji üzerinden ele alan iki düşünür farklı gelenekleri takip etmelerinin de bir sonucu olarak farklı teşhisler ve çözümler üretmişlerdir.

İki gelenek oluşturucu sosyoloğun etkileri Cumhuriyet döneminde de siyaset (liberal-merkeziyetçi), ekonomi (bireyci-devletçi), eğitim (İngiliz modeli-Millî), modernlik (Batı modelli-yerli/millî modelli) alanlarında yoğun bir biçimde karşımıza çıkmaktadır (Durdu, 2018). Sosyolojinin Türkiye tarihindeki geçmişi, ona önemli bir misyon da biçmiştir: devleti kurtarmak. Belki de bu gerekçelerle sosyolojinin benimsenmesi, kurumsal işleyişte kendisine yer bulabilmesi de kısa sürmüştür. Modernleşme sürecinin hakim kurumu olarak devlet ve devlet aklı ile donanmış aydın/bürokratlar olunca bu yeni bilim dalından da devletin beklentilerine, sorunlarına çözüm üretmesi olağan hâle gelmiştir. Sosyolojinin bu anlamda ilk etapta işleyişi devlet aklı kısıncındadır. Sosyoloji; dağılmaya yol açan nedenleri bulacak, çözüm üretecektir. Ya da farklı milletlerin bir aradalığı çatırıyor mu? O hâlde birleşmeyi, bütünleşmeyi sağlayacak yeni bir kimlik/kolektif kimlik dizayn edecek/etmek isteyecektir.

Osmanlı son döneminin kaotik ve dağılmaya giden şartları altında kabul gören sosyoloji, belki de bu gerekçelerle devlet kurumu merkezli çareler üretmeye daha yatkın olmuştur. Sosyolojinin isim babası ve pozitivizmin kurucusu olan A. Comte, devlet merkezli bir sistem üretmemiştir. Comte, kurtarıcı bir misyondan ziyade büyük sistemsel dönüşüme uygun bir felsefe, yeni bir yöntem arıyordu. Türkiye'de ise sosyoloji, tarihsel ve toplumsal şartların da etkisiyle devleti dağılmaktan kurtarma hedefiyle görünür hâle gelmiştir. Sosyolojinin Türkiye'deki önceliği devlet olduğu için, toplumsal sorunlar da ikincil kalmış, devleti kurtarmak dolaylı olarak halkı yani toplumu da kurtarmanın yöntemi olarak anlaşılmıştır. Devlet demek aynı zamanda birey de demekti, daha doğrusu birey bir merkez değildi. Aydınlanma arka planı olmayan, kendi çıkarının merkezini bilen bir özne olarak birey kategorisi henüz yoktu. Tüm bu ortamın ve bakış açısının olağan sonucu; bireyi ve toplumu arka plana atan, eleştirel olmaktan uzak, statükoya dokunmayan, farklılıkları bir zenginlik olarak değil, yıkıcı bir tehdit olarak gören bir sosyoloji inşası olmuştur (Hız ve Durdu, 2004). Bu inşa sürecinde Gökalp, Osmanlı son döneminden Cumhuriyet'e giden yolda modern bir bilim olarak sosyolojiyi etkin bir biçimde kullanan kişilerin başında gelmektedir.

Ziya Gökalp ve Sosyolojisi

Ziya Gökalp, (1876-1924) Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşması yolundaki önemli adımlardan ilkinin atarak sosyoloji kürsüsünü kuran kişi olmuştur. Gökalp, Diyarbakır'da doğmuştur, asıl adı Mehmet Ziya'dır. Babası, devlet memuriyetinde bulunan ve vilayetin resmi gazetesi Diyarbakır'ın başyazarlığını yapan Tevfik Efendi'dir. Gökalp, ilk ve orta eğitimini Diyarbakır'da yapmış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. İdadi öğretmenlerinden Yorgi Efendi'den Fransızca dersleri almıştır. Batı düşüncesini tanımasında ve felsefeyle ilgilenmesinde bu öğretmenin etkisi olmuştur. Ziya Gökalp, dindar ve tutucu bir çevrede yetişmişti. Bu çevrenin ona verdiği inançlarla Batı felsefesinden ve biliminden edindiği görüşler ve bilgiler arasındaki uzlaşmazlık şiddetli bir düşünce bunalımına düşmesine neden oldu. Bu bunalım sırasında Ziya Gökalp intihar girişiminde bulundu ancak kurşun başında kaldı ve Abdullah Cevdet tarafından tedavi edildi. Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet aracılığıyla Jön Türkler ile tanıştı. Yüksek öğrenimini 1896'da İstanbul'da Baytar Okulu'nda yaptı. İttihat Terakki'ye giren Ziya Gökalp bir süre sonra tutuklandı, okuldan atıldı ve Diyarbakır'a döndü. 1909 yılından itibaren Fransız düşünürlerden Foullée'nin ve Gabriel Tarde'in kitaplarını okudu; toplum felsefesi ve sosyoloji ile ilgilendi (Hilav 1995: 319-320). Gökalp'in özellikle Selanik yıllarının düşüncelerinde dönüşüm yaptığına dair vurgular vardır. Kaçmazoğlu (2003: 71), Selanik'in kozmopolit özelliklerinin, liberal ortamının, Balkanların dönemselliklerinin Gökalp üzerindeki etkilerine gönderme yaparak ulusal bir toplum oluşturma projesinin ondaki gelişiminde önemli olduğunu belirtir.

Ziya Gökalp'in sosyolojik yaklaşımının kaynağını kavramak için, içinde yaşadığı dönemin düşünce ve inanç kaynağı açısından önde gelen akımı pozitivist bakmak gerekmektedir. Ziya Gökalp, pozitivist bir sosyolog olan E. Durkheim'in etkisi altındadır. Sosyoloji anlayışının Durkheim'e yakın oluşu Türkçülüğün Esasları metninde de oldukça nettir. Eserde Gökalp, Durkheim'in toplumsal olayları açıklarken Marx gibi bunları tek nedene dayandırmadığını, ekonomi dışındaki faktörleri de önemseydiğini ifade eder. Gökalp; Durkheim'in iş bölümüne ve kolektif şüura dayalı toplumsal örgütlenme modelini benimsemiş; Durkheim'in kolektif bilinç anlayışından hareketle "kolektif tasavvurlar" yaratmayı (mefkûre) hedefler. İşte mefkûreler, Ziya Gökalp'e göre gerçek inkılapları doğuracaklar ve toplumun içinde bulunduğu bunalımdan çıkmasında ortak hareket etme noktasını sağlayacaklardır. Ziya Gökalp'in bu millî sosyoloji anlayışı Kurtuluş Savaşı ve sonrası dönemde Türkiye'de en önemli düşünce durumundadır. Gökalp'in millî sosyoloji anlayışı hem Türk toplumunun kimliğini ve genel özelliklerini açıklamaya hem de yeni kimliğin yerleşmesini hedefler (Kaçmazoğlu, 2003). Yani Cumhuriyet'e geçiş ile birlikte yeni devletin yeni değerlerine, çağdaş, laik bir devlet ve toplum inşasına katkı sağlamak ana hedeftir.

Gökalp pozitivist geleneğin Durkheim'ci çizgisinde olmasının da etkisi ile pozitivist ve idealist gelenekleri birleştirmek ister; sonuçta ortaya çıkan sosyoloji ağırlıklı olarak idealisttir. Ziya Gökalp'in Comte ve Durkheim'in sosyolojilerinin sentezini Türk toplumundaki dönüşümü yaratmada kullanmak istediği söylenebilir. Dönüşüm, Gökalp'e göre Kavim'den Millet'e doğru olacaktır ve bu sırada toplum sahip olduğu 'Türk' kültürünü koruyacak, millî, modern bir ulus-devlet olacaktır. Gökalp, sentezci yaklaşımını Comte ve Durkheim ve idealizm-pozitivism geleneği ile sınırlamamış, Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak üçgeni çerçevesinde şekillendirmiştir. Yani sentezi Türkiye'nin Osmanlı toplum yapısından devraldığı arka planı yok saymamakta, ancak yeni olanı eskiden yani gelenekten koparmadan ileri taşımak istemektedir.

Ziya Gökalp'in sosyolojisinde millet kavramı merkezidir. Gökalp, Türkçülüğün ne olduğunu açıklamak için önce milletin ne anlama geldiğini ortaya koymak gerektiğinden yola çıkmıştır. Gökalp'e göre (2010: 21-23) millet; ırka, kavme, coğrafyaya, siyasete, iradeye bağlı bir topluluk değildir. Millet, dil, din, ahlak ve bütün güzel sanatlar bakımından ortak olan, yani aynı eğitimi almış bulunan kişilerden oluşan bir topluluktur. Milliyette soy bağı aranmaz. Millette, eğitimin ve ülkenin millî olması aranır. Bir insan hangi milletin eğitimini almışsa, ancak onun ülküsüne çalışabilir. Gökalp'in modern ve millî kimlik inşasındaki yaklaşımı buradan da net biçimde görülebileceği üzere kan bağına, etnikliğe dayanmaz. Gökalp, yüzlerce yıllık çok etnili, çok dinli, çok kültürlü bir toplumsal yapıyı bir arada tutan birlik ve bütünlüğü daraltıcı adımları riskli bulur. İhtiyaç duyulan şey yeni duruma yani çağa uygun yeni bir formüldür. Bu nedenle de eğitim aracılığıyla bir toplumun tüm fertlerinin ortak ideallerde, doğrularda ve hedeflerde birleşebileceğini öngörür. Eğitim üzerine fikirleri açısından da yine Durkheim'in Gökalp üzerinde etkileri vardır. Gökalp'in aynı eğitimden geçme anlayışının toplumsal bütünleşmeyi sağlayacağına dair yaklaşımı nihai anlamda Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde modern millet inşa etme anlayışımızın da ana damarını oluşturacaktır. Atatürk'ün çok iyi bilinen ifadesi "Ne Mutlu Türküm Diyene" Gökalp'in millet anlayışına oldukça yakındır. Bu bağlamda Ziya Gökalp ile Atatürk'ün millet anlayışının yakın olduğu söylenebilir (Hız vd. 2004: 10).

Ziya Gökalp ve Türk Toplumunun Sosyolojisi

Ziya Gökalp, kendi döneminin aydın ve düşünürleri ile benzer kaygılar taşımaktadır. Ülkenin gelişmiş, sanayileşmiş batı karşısındaki durumuna bir çözüm aramak, yeniden güçlü bir devlet ve güçlü bir toplum hâline gelebilmek onun hedeflerinin merkezindedir. Gökalp, takipçisi olduğu E. Durkheim gibi düşünür yaşanan zorlu ve buhranlı şartların sosyoloji bilimi ile çözülebileceğini düşünür. Onun da ilk teşhisi idealist gelenek ile örtüşür; toplumsal buhran manevi ve düşünsel alandadır. Gökalp sosyoloji ile dayanışma ruhunu yani kolektif bilincini kaybetmiş bir toplumun yeniden bütünleşebilmesinin, ortak ülküler etrafında, yeni

bir ahlak ile yeni bir hayata geçişin mümkün olduğunu düşünmektedir. Gökalp'e göre Osmanlı'nın millet sistemine dayanan yapısı artık uluslar çağında bir aradalık için yeterli gelmemektedir. Sosyoloji dağılan birlikteliği yeniden ama millî bir kimlik merkezli olmak üzere sağlayacak, tek bir millet kimliği etrafında çağdaş bir yenilenme sağlanacaktır. Gökalp'e göre Osmanlı, farklı milletlerden oluşan, çağın hakim sistemi hâline gelen ulus merkezli bir yapıda olmadığından dolayı çökmektedir. O hâlde çözüm; millî bir devlete dönüşmek, homojen bir toplumsal yapı inşa edebilmektir. Gökalp'in homojen, millî bütünlüğe sahip yeni bir toplum anlayışı Cumhuriyet ile birlikte büyük oranda devlet ideolojisi hâline gelmiştir. Gökalp'in millî sosyolojisi elbette sosyologlara da görevler vermekte idi. Sosyologlar; millî nitelikli araştırmalar yapmak, milletin ilerlemesine katkıda bulunmak, diğer medeniyetlerle bizim medeniyetimiz arasındaki farklılıkların neler olduğunu bulmak, diğer milletlerin düzen ve ilerlemelerinin hangi toplumsal kanunlarla işlediğini ortaya koymak ve millî hayatımıza sekte vuran hastalıklı durumları tedavi etmek ve millî ilerlemeye iyi bir yön vermekle görevlidirler (Özyurt 2014: 444). Demek ki Gökalp sosyoloji bilimini Türk toplumunun değişim ve dönüşümünde kullanmak isteyen ve çağın hakim uygarlığı yönünde toplumsal dönüşüme sosyoloji aracılığıyla ilerlemek istemektedir.

Ziya Gökalp'in Türk toplumu ile ilgili ortaya koyduğu çözüm önerilerinden en önemlisi belki de modernleşme ile ilgili düşünceleridir. Gökalp'e göre ülkemizde üç düşünce akımı vardır. Bu akımların tarihi incelenirse görülür ki, düşünürlerimiz önce "Muasırlaşmak" (Çağdaşlaşmak) gereğini duymuşlardır. III. Selim devrinde başlayan bu eğilime, İnkılap'tan (II. Meşrutiyet) sonra "İslamlaşmak" emeli katılmış, son zamanlarda ortaya bir de "Türkleşmek" akımı çıkmıştır. Durumu bu biçimde özetleyen Gökalp'e göre çağdaşlık (Modernisme), aletten (Outile) meydana gelir. Bir zamanın çağdaşları, o zamanda fen (Technique) konusunda en ileri milletlerin yaptıkları ve kullandıkları bütün aletleri yapabilenler ve kullanabilenlerdir. Bugün bizim için çağdaşlaşmak demek, Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir. Gökalp'e göre "çağdaşlaşmak", şekil ve yaşayış yönünden Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman ki, bilgi ve sanayi mallarını Avrupa'dan alma zorunluluğundan kurtuluruz, işte o zaman çağdaşlaşmış olduğumuzu anlarız. Öyle ise Gökalp'e göre her birinin etki alanlarının sınırlarını belirleyerek bu üç amacın üçünü de kabul etmeliyiz; daha doğrusu bunların bir ihtiyacın üç ayrı noktadan görünüş biçimleri olduğunu anlayarak "çağdaş bir İslam Türklüğü" yaratmalıyız (Gökalp 1976). Gökalp, 20. yüzyılın henüz başında fikirlerini geliştiren ve yazan bir düşünür olarak gelmekte olan çağın millî kimliğe dayalı ulusçu sistemlere dayalı olacağını görmekle birlikte, aynı zamanda Türk ulusunun Ural-Altay ailesine, İslam toplumuna ve aynı zamanda da Avrupa uluslararası birliğine bağlı olduğunu da belirtir.

Modernleşme anlayışı itibarıyla Gökalp taklitçi değildir. Gelmekte olan çağın Avrupa merkezli bir çağ olduğunu, en ileri teknoloji ve bilimin Batı'da olduğunu görür. Ancak Gökalp oldukça eski ve köklü bir tarihsel-kültürel arka planı olan Türk toplumunun temel direklerinden vazgeçmek niyetinde de değildir. O hâlde ona göre takip edilecek en doğru strateji modernleşmeyi daha çok biçimsel bir şekilde kendimize adapte etmektir. Biçimsel olarak modernleşmek demek ise sadece teknik, bilimsel düzlemde alışveriş demektir. Batı uygarlığının ahlakı, kültürü, değerleri onların kendilerine has olduğundan dolayı biz ancak ve ancak Batıdan uygarlığa dair göstergeleri alabiliriz. Kültür ve uygarlık kavramlarına ayırım getirdiğini net biçimde gördüğümüz Gökalp'e göre kültür; değişmeyen, yerel, bir topluma has olan millî bir öğedir. Uygarlık ise maddi göstergeler topluluğudur ve evrenselin bilgisidir. İşte bu nedenlerle Türkiye'de izlenmesi gereken yöntem de uygarlığa dair ihtiyaç duyulanları almak, adapte etmektir. Ona göre amaçları ifade eden kültür "neden yaşamalı" sorusuna cevap verirken araçları ifade eden medeniyet de "nasıl yaşamalı?" sorusuna cevap vermektedir. Bu ikisi birbirini tamamladığında Gökalp'e göre toplumsal bütünleşme ortaya çıkar. Böylece Batılı olan unsurların sorgulanmaksızın alınabilmesine olanak sağlayan bir teori oluşturarak modernleşme sürecindeki ikircikli tavrı sona erdiren kişi olmuştur (Üçer 2017: 1283). Gökalp, (2010) *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde; millî kültürü oluşturan şeylerin

bireylerin iradesi ile var olmadığını, yapay olmadığını ifade eder. Özellikle dil üzerinden duruma açıklık getirerek dilin bir kelimesini değiştiremeyiz der. Dildeki değişimler kendi doğası içinde olur ve bizler buna seyirci kalırız. Fakat bireyler olarak bizler birtakım yeni terimler yeni sözler öğrenebiliriz ki yeni sözler kişinin kendi eseridir. Dolayısıyla Türk dili millî kültürün ürünü iken, bireyin yeni öğrendiği kavramlar uygarlığın ürünleridir. Gökalp, kültür-uygarlık ikiliği ile aslında köklü bir toplumsal değişim geçirmeden de çağdaş uygarlığa ait kurumları, düşünüş ve yapış biçimlerini alabileceğimizi düşünür. Ona kendi döneminde en büyük ilhamı veren ülke de Japonya'dır. Gökalp'in tespitlerine göre Japonlar Uzak Doğu medeniyetini bırakarak Batı medeniyetine girmişler, bunu başarırken de dinlerini ve milletlerini de korumayı başarmışlardır (Gökalp 2010). Ayrıca Japonların her konuda Avrupalı toplumlar seviyesine ulaşmasını da önemseyen Gökalp bizim de aynı geçişi başarabileceğimizi düşünmektedir.

Gökalp, Durkheim'ın sosyolojisinin etkisi ile ani ve hızlı değişimlere sıcak bakmaz. Türkiye'de modernleşmenin geçireceği süreci kurgularken büyük bir imparatorluğun köklü kurumsal ve geleneksel özelliklerinden vazgeçmenin yaratabileceği sert bir dönüşümün ortaya çıkaracağı kaostan endişe eder. Sosyoloji gelenekleri içerisinde pozitivizmin düzen ve ilerleme mottosunu da göz önünde bulundurduğumuzda kontrollü bir değişim, kopuş olmaksızın değişim, birleşerek, bütünleşerek değişim ve dönüşüm onun ana hattıdır. Yeni Türkiye ifadesini kullandığında da hareket edici motivasyonun inkılap ruhu olduğunu söyler. Bu ruh içerisinde temel hedef ise çağdaş bir devlet hâline gelmektir (Gökalp 1980: 53).

Gökalp, Türk sosyolojisi açısından önemli bir düşünür ve ideologtur. Çöküş hâlindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun izlemesi gereken siyaseti araştırmış, Cumhuriyet dönemi ile birlikte yeni rejim ile uyumlu bir çizgi takip etmiştir. Gökalp'in erken dönem yazılarında ve bakış açısında Osmanlıcı fikirleri ön plandadır ve bu süreçte ideal millet de onun için ABD'dir. Ancak Türkçü olduğu dönemdeki iyi örneği ise Almanya'dır (Özyurt 2014: 439). Dönemsel ve fikrîsel merkezi değiştiğinde bilimsel üslup ve ilkeleri de kullanarak gerekçelendirmelerini yapar. Nitekim, Cumhuriyet dönemi Türk sosyolojisi Ziya Gökalp'in izlerini yoğun bir biçimde taşır. Gökalp'in düşünceleri Türk sosyologları açısından önemli bir model olmuş, takipçileri ve karşı kutupta yer alanlar olmuştur. Toprak'ın (2020: 127) ifade ettiği üzere ülkede Ziya Gökalp merkezli olmak üzere bir tür sosyolojizm ve solidarizm hüküm sürmüştür.

Ziya Gökalp, Cumhuriyet ve Yeni Kimlik

Cumhuriyet ile birlikte millî kimliğe dayalı bir devlet tasarımı ve Batı tipi bir modernleşme planı ve projesinde de Ziya Gökalp'in yine ön plana çıktığı görülmektedir. "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" metni Gökalp'in henüz 1911 gibi erken bir dönemde bir arada tutunmakta zorlanan, çökmekte olan imparatorluğun izlemesi gereken yolu da tarif eder. Gökalp bu yazısında II. Meşrutiyet'e gönderme yaparak siyasi inkılabı yaptık ama toplumsal inkılabı yapamadık der ve hedefi de önüne koymuş olur. Toplumsal inkılab için gerekli olan şey ise maddi ya da politik olmaktan çok daha öncelikli olarak hislerde, değerlerde, hedeflerde birleşme, bütünleşmedir. Sözün özü Gökalp'e göre toplumsal inkılab için yeni bir kolektif bilince, yeni bir dayanışma ruhuna ihtiyaç vardır. Gökalp, *Yeni Hayat*'ta eski olanı beğenmeyip yeni bir iktisat, yeni bir felsefe, yeni bir ahlak, yeni aile, yeni siyaset gereklidir der. Burada eski yani geleneksel olanı yıkmaktan ziyade yeni nesle yani gençlere misyon yükleyen Gökalp bilim ve ilerleme kavramlarına başvuruyor ve yeni hayat millî bir hayattır ifadesi ile de toplumsal tabanda bir değişim gerekliliğini ifade ediyor (Gökalp 1982). Gökalp'in düşünceleri özellikle millî mücadele ve Cumhuriyet'in ilanı ve yeni rejim, yeni devletin inşası ile birlikte daha somut hâle gelmiş, Atatürk, Ziya Gökalp'in pek çok fikrinden beslenmiştir. Toprak'ın (2013: 169) belirttiği gibi Cumhuriyet'in halkçılık anlayışında Ziya Gökalp etkisi önemlidir. Gökalp, halkçılık kavramından basettiğinde Fransızca bir not düşmüş ve "democratie politique" notu düşmüştür. Halkçılık onun kullanımında Batı'daki demokrasi sözcüğüne karşılık gelmekte idi. Osmanlı son döneminin aydınlarında yaygın bir

biçimde gördüğümüz “halk” kavramı, halka doğru akımı modernlik arayışlarında artık sıranın devletten topluma geldiğini de işaret ediyordu. Cumhuriyet kurulduktan sonra ise yeni devletin temel ilkelerinden birisi olması ile halkçılık, hem egemenliğin millete geçişinin simgesel bir yansıması, hem de henüz eksik kalmış olduğu görülen devlet-toplum birliğinin sağlanabilmesi için kritik öge olarak karşımızdadır.

Atatürk, duygularının babasının Namık Kemal, düşüncelerinin babasının ise Ziya Gökalp olduğunu söylemiştir (Parla 1993). Cumhuriyet’in kimlik inşasının temeli Türk milliyetçiliğidir ve milliyetçiliğin en önemli öncüsü Ziya Gökalp’tir. Gökalp milliyetçiliğinin saldırgan ve yayılmacı olmaması anlayışı Atatürk’ün “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” politikasıyla aynı fikri paylaşır. “Muasırlaşma” Z. Gökalp ve M. Kemal için Türkiye’nin Batı ile ilişkisini kuran bağlantı ve politikadır. Gökalp “Türkleşmek” ile “Muasırlaşma” arasında bir çelişki olmadığını düşünse de Atatürk Batılılaşma konusunda farklı düşünmektedir. Gökalp, “hars” ve “medeniyet” arasında temel bir ayırım koymuş, Batılılaşmayı yalnızca medeniyet alanıyla sınırlamıştır. Atatürk her ne kadar Gökalp’in fikirlerinden faydalansa da bire bir aynı yolu takip etmez. Atatürk’ün modernleşme anlayışı Gökalp’in sentezciliğiyle tam olarak örtüşmez. Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak metninde her üç unsurun tek bir potada millî bir kimlikle yeni bir dayanışma sistemi oluşturabileceğini düşünür. Atatürk ise eklektik olmaktan ziyade daha modern bir tavırla kopuş hedefler. Geçmişten kopuş, gelenekten kopuş yeni olanın inşası için ana hareket noktasıdır. Cumhuriyet’in özellikle ilk on yılındaki inkılaplar izlendiğinde tarihsel-toplumsal süreklilikten ziyade kopuş ve yeniden inşayı görebilmek mümkündür.

Gökalp’in millî sosyolojisinin bir görevi vardır; Türk toplumunun ilerlemesine engel olan hastalıklı durumlara dönmesine izin vermemek, sürmekte olan kurumların güçlendirilmesine çalışmaktır (Gökalp 1981). Bu bağlamda Gökalp, Osmanlı son döneminin çağın gereklerine uymayan yapı ve kurumlarını terk etmekte ve yeni Cumhuriyet rejiminin yerleşmesinde ve güçlenmesinde sosyolojiye bir misyon yüklemiş, devlet ile toplumun çağdaşlaşma ekseninde bütünleşebilmesinin yollarını bilimsel bir hat ile aramış, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde modern Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu ideolojisine de katkıda bulunmuştur. Gökalp, her şeyden önce öncü olması ile dikkate değer bir düşünürdür. Hem sosyolojinin hem de ulusal ideolojinin ülkemizdeki öncülüğünü yapmış olan Gökalp, bu anlamda önemli bir onur taşır. Ancak bir taraftan yanlışları da vardır. Hars ve medeniyet ayrımı bu anlamda zayıf temellendirilmiş bir ayırımdır. Kültür ve uygarlık arasında yoğun geçişlerin olduğu bir gerçektir (Kongar 1996). Elbette hiçbir sosyolog mükemmel ve kusursuz bir açıklama, kuramsallaştırma yetkinliğine ulaşmamıştır. Gökalp de çağının pek çok aydını gibi çok hızlı ve sıcak bir ülke gündeminin içinden yazmış, düşünmüş bir sosyologtur. Son dönem yazı ve düşüncelerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni rejiminin sağlıklı kurulmasına katkı sağlamayı hedeflemiş, bu bağlamda Mustafa Kemal ile yoğun etkileşimleri olmuştur. “Doğru Yol” metni ulusal egemenlik ve ilkelerin sınıflandırılması, çözümlenmesi ve yorumlanması alt başlığını taşır. Burada Gökalp, Halk Partisi’nin henüz sığağı sığağına yayımlanmış programını ele alır. Yorumlarında millî egemenliği önemseydiği, devlete Türk adı verilmesini değerli bulduğu, yasama yetkisinin dış güçlerden alındığını belirttiği görülüyor. Ayrıca millî egemenliğe dair tüm adımları ve işaretleri de çok vurgulayan Gökalp, eski rejimde bu niteliklerin olmadığını da belirtiyor (Gökalp 1976). Yaşamının son dönemini tamamen yeni kurulan devlete destek ve onu inşaya adayan Gökalp, ülkemizde dönemin hakim pozitivizmini toplumsal ve siyasal alana dönüştürme noktasında önemli işler yapmış, kendisinden sonraki sosyoloji çalışmalarına da yol göstermiştir.

Sonuç

Ziya Gökalp, Türkiye’de sosyolojinin kuruluşu ve kurumsallaşmasına en büyük katkıyı veren düşünürlerin başında gellir. Ayrıca, sosyolojisi de Türkiye’de Osmanlı son dönemi ile birlikte Cumhuriyet döneminin düşünüş ve eyleyiş biçimlerini etkilemiştir. Modernleşme süreci açısından Gökalp’in düşüncelerine bakıldığında ise yoğun bir arayışın ve tartışmaların

yükseldiği 1910'lu yıllardan Cumhuriyet'e uzanan periyotta sentezci ve eklektik bir tarz ile, kopuş olmaksızın bir yapı dönüşümü hedeflediği görülür. Gökalp, Türkiye'de modern, millî bir kimlik ekseninde, aydın (güzide) kesim öncülüğünde, devlet-toplum bütünleşmesinin sağlanabileceğini düşünür. Onun tabiriyle "Yeni Hayat" yeni bir ahlak, yeni bir aile, yeni bir kimlik, yeni bir siyaset içermelidir ve hem toplumun hem de devletin Batı merkezli ancak, yerel kültürden kopmadan evrensel yani modern dünyaya adapte olabileceğine emindir. Tüm bu değişim ve dönüşümde devlete ve topluma kılavuzluk edecek olan bilim ise sosyoloji olacaktır. Sosyoloji ile Cumhuriyet'in de ihtiyaç duyduğu modern, halkçı, laik ve millî kimlik temelli yapısal değişim gerçekleştirilebileceği önermesi Gökalp'in ana önermesidir.

Ziya Gökalp, düşünce geleneği oluşmamış bir toplumda doğmuş, bir imparatorluğun çöküş sürecinde yaşamış, yeni bir devletin kuruluşuna tanıklık etmiş bir düşünür olarak önemlidir. Öncelikle Batı merkezli bir bilim dalı olsa da sosyolojiyi benimsemiş ve yerleştirmiştir. Batılı kavramların kendi kültürümüzdeki ve toplumsal yapımızdaki karşılıklarını aramış, başarılı adapte edişler gerçekleştirmiştir. Çağınının dünyasının ruhunu yakalayabilmiş, imparatorlukların geleneksel yapılarının artık yerini millet tipli yeni yapılara bırakmakta olduğunu görebilmiştir. Modernleşmenin zorunlu yönü Batı uygarlığı olsa da, bu yönün içerisinde Türk kültürünü kaybetmeden var olabilmenin mümkün olduğunu düşünerek, millî bir sosyoloji kurmuş, sosyoloji aracılığıyla da yeni devletin kodları ile halkın kültürel kodlarını birleştirip, bütünleştirmek istemiştir. Ortaya çıkacak bütünleşme ile Gökalp, yeni bir kimlik etrafında, dengeli, düzenli, iyi işleyen bir yapı kurmayı hedeflemiştir.

Kaynaklar

- Durdu, Zafer (2023), *Sosyolojide Temel Kavramlar ve Kurucu Fikirler*, Ankara: Detay Yayınları.
- Durdu, Zafer (2018), *Türkiye'de Modern Düşünce ve Toplumsal Yapı*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Gökalp, Ziya (1976), *Türkleşmek, İslamlaşmak Çağdaşlaşmak ve Doğru Yol*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Gökalp, Ziya (1980), *Makaleler IX*, Haz: Ş. Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya (1981), *Makaleler VIII*, Ankara: Altuğ Matbaası.
- Gökalp, Ziya (1982), *Makaleler II*, Haz. S. Hayri Bolay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya (2010), *Türkçülüğün Esasları*, haz. M. C. Özcan, İstanbul: Kitapzamanı.
- Gulbenkian Komisyonu (2016), *Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Ş. Tekeli, İstanbul: Metis Yayınevi.
- Hız, Koşar ve Zafer Durdu (2004), "Türkiye'de Sosyolojinin Kimliği", *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* (12-13), 1-14.
- Hilav, Selahattin (1995), *Felsefe Yazıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İlyasoğlu, Aynur (1983), "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Örgütlenme Süreci", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 8, 2164-2174*.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (2001), *Türk Sosyoloji Tarihine Giriş, Cilt: 1*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (2003), *Türk Sosyoloji Tarihi, II. Meşrutiyetten Cumhuriyete*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kongar, Emre (1996), *Türk Toplum Bilimcileri 1*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özyurt, Cevat (2014), "Ziya Gökalp: İmparatorluktan Milli-Devlete Sosyoloji", *Sosyoloji Divanı*, Yıl 2, Sayı 4, Konya: Çizgi Kitabevi.

Parla, Taha (1993), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Zafer (2013), *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, İstanbul: Doğan Kitap.

Toprak, Zafer (2020), *Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Üçer, İ. Halil (2017), *İslam Düşünce Atlası*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.